

ВІДДІЛУ ІСТОРІЇ КОЗАЦТВА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ – 10 РОКІВ!

ДЯКУЄМО УСІХ ХТО ПРАЦЮВАВ З НАМИ!

БАЖАЄМО НАСНАГИ, ТВОРЧИХ УСПІХІВ І НАТХНЕННЯ!

СТАТТІ

УДК 94(477.7) “1653”

Томаш Цисельський

КОЗАЦТВО ТА РІЧ ПОСПОЛИТА В БОРОТБІ ЗА МОЛДАВСЬКИЙ ПРЕСТОЛ у 1653 Р.

У статті на основі польських архівних документів і опублікованих матеріалів висвітлюється боротьба керівників Української Козацько-Гетьманської держави та Речі Посполитої за молдавський престол у 1653 р.

У 1653 р. польсько-козацько-татарська війна, що продовжувалася шість років, розповсюдилася на Дунайські князівства – Молдавію і Волощину. Це було викликано зацікавленістю Богдана Хмельницького в Молдавії, як в потенційному партнері в боротьбі за козацьку державу. Вже на вересні 1650 р. Хмельницький здивував керівників Південно-Східної Європи, напавши на молдавську державу. Сьогодні важко однозначно визначити які цілі переслідував цей факт: збільшити фінансові можливості Богдана Хмельницького, а також заспокоїти матеріальні очікування татар і відтягнути їх від нападу на московські землі; послаблення позицій Речі Посполитої в регіоні через зменшення ролі підтримуючого її господаря Василя Лупула, а можливо вже тоді козацький гетьман думав про отримання політичних впливів і в результаті поширення своєї влади на князівство. Істотними стали наслідки стрімкого рейду декілька тисячної козацько-татарської армії усередину Молдавії. Василь Лупул виплатив татарському хану Крим- Гірею контрибуцію в 13000 талерів, а Богдану Хмельницькому – 10000 талерів і пообіцяв видати свою дочку Розанду (Роксану) за сина Богдана Хмельницького Тимоша. Крім того молдавський господар узяв зобов'язання допомагати козакам в боротьбі проти Речі Посполитої¹.

Влітку 1651 р. Василь Лупул не надав фінансової і військової допомоги Запорозькому війську, а восени відмовився вести подальші переговори про весілля. Молдавському господарю тоді сприяли польські керівники, що мали потужну армію, але навесні 1652 р. ситуація змінилася. Коронна польсь-

¹ Jakuba Michałowskiego, wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego księga pamiętnicza z dawnego rękopisma będącego własnością Ludwika hr. Morsztyna, wyd. A.Z. Helcel. – Kraków, 1864. – S. 574 i nast.; Costin M. Latopis ziemi moldawskiej i inne utwory historyczne, wyd. I Czamańska. – Poznań, 1998. – S. 190-192; Senai Hadży Mehmed z Krymu, Historia chana Islama Gereja III, wyd Z. Abrahamowicz. – Warszawa, 1971. – S. 136-137; Грушевський М. Історія України-Руси.– К., 1996. – Т.IX-1. – С.80-93; Смолій В. А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький, – К., 1996. – С. 276-280.

ка армія, яка була значно менше кількісно, ніж в 1651 р., була дислокована фактично по всій Україні. Керівництво над нею в листопаді 1651 р. після смерті великого коронного гетьмана Миколи Потоцького отримав польний гетьман Мартин Калиновський, воєнноначальник без особливих здібностей. Навесні 1652 р. найважливішим для Богдана Хмельницького було відновлення авторитету після поразки під Берестечком. Козацька старшина в першій половині травня на таємній раді в Чигирині погодилась на відновлення війни з Річчю Посполитою і похід на Молдавію².

Військовий похід козацько-татарського війська почався 24-25 травня 1652 р. і закінчився повною перемогою. В битві під Батогом 1-2 червня повністю було знищено сильне близько 10000-12000 польського війська, загинув в битві гетьман Мартин Калиновський³. Польські полки, поспіхом залишали територію України, Запорозьке військо ще в червні захопило владу в Чернігівському, Брацлавському, Київському воєводствах і східній частині Поділля. Внаслідок у другій половині червня 1652 р. Василь Лупул пішов на поступки і погодився на весілля.

Весілля відбулося 1 вересня 1652 р. Під час двотижневого перебування козацької делегації на весіллі в Яссах, дійшло до переговорів про політичну ситуацію в регіоні між Василем Лупул і представниками козацької старшини на чолі з Іваном Виговським і Павлом Тетерею⁴. Маловірогідно, щоб тоді були укладені які-небудь договори про спільні козацько-молдавські дії в дунайському регіоні. Незабаром, вже восени 1652 р., молдавський господар почав намагатися збільшити владу клану Лупул-Хмельницьких за рахунок сусідніх територій. В джерелах можна знайти кілька проектів експансії. Один свідчить про захоплення лише Волоцини, новим господарем якою мав стати Тиміш або сам Лупулу, якщо передав би управління Молдавією Тимошу. Згідно іншого, планувалося захопити і Семигород, який отримував Василь Лупул, в такому разі Волоциною мав управляти його син Стефан або родич Михайло (останній брав шлюб з дочкою Богдана Хмельницького), а Молдавією – Тиміш. Лупулу вдалося переконати підтримати ці плани Тимоша, який гостював у нього у кінці 1652 – на початку 1653 рр. в Хотині⁵.

² Грушевський М. Історія України-Руси. – С. 425-427.

³ Там само. – С. 435-444; Тис-Крохмалюк Ю. Бої Хмельницького. – Мюнхен, 1954. [Переведання. Львів, 1994]. – С.157-171; Długołęcki W.J. Batoh 1652. – Warszawa, 1995. – S.110-186; Ciesielski T. Od Batohu do Żwańca // Wojna na Ukrainie, Podolu i o Moldawie 1652-1653. – Zabrze, 2007. – S. 15-40.

⁴ Liczne opisy wesela: S. Twardowski, Wojna domowa z Kozaki i Tatary, z Moskwą potym Szwedami i z Wegry przez lat dwanaście za panowania Najaśniejszego Jana Kazimierza tocząca się, Kalisz 1681. – S. 76-77 i za nim „Kronika” // Львівська Наукова Бібліотека НАН України ім. В. Стефаника (далі – ЛНБ). – Ф. 5, 646. – С. 212-215; Radziwiłł A.S. – Pamiętnik o dziejach w Polsce; przekład i oprac. A. Przyboś i R. Żelewski. – Т. 3: 1647-1656. – Kraków, 1980. – S. 365-366; Rudawski W.J. Historia Polska od śmierci Władysława IV aż do pokoju oliwskiego. – Т. 1. – Petersburg-Mohylew, 1855. – S. 219-220; Величко С. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII в. – К., 1848. – С. 118-121; Szajnocha K. Domna Rozanda // Dzieła. – Т.3. – Warszawa, 1876. – S. 313-317; Gawroński F.R. Bohdan Chmielnicki. – Lwów, 1909. – Т.2. – S. 222-224; Грушевський М. Історія України-Руси. – С. 477-481; Венгрженевський С. Свадьба Тимоша Хмельницького // Український історичний журнал. – 1995. – № 6; 1996. – № 2 та ін.

⁵ Demel J. Historia Rumunii. – Wrocław, 1986. – S. 194-195; Kaczmarczyk J. Bohdan Chmielnicki. – Wrocław, 1988. – S. 184-190; Грушевський М. Історія України-Руси. – С. 510; Голобуцький В.А. Дипломатическая история Освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. – К., 1962; Заборовский Л.В. Борьба русской и польской дипломатии и позиция Османской империи в 1653-1654 гг. // Освободительные движения на Балканах. – М., 1978. – С. 63-75; Șerban C. Vasile Lupu, Domn al Moldovei (1634-1653). – București, 1991. – S. 196-197; Stoicescu N. Matei Basarab. – București, 1988. – S. 187; Ciesielski T. Od Batohu. – S. 118-119.

Амбітна програма Лупула повинна була привести до утворення держави, об'єднаною менш або більш династичною унією, у складі якої знаходилася б значна частина сучасної Румунії. На утворення такого державного організму не погодилися б інші держави цього регіону, перш за все, Габсбурзька імперія і, виконуюча верховну владу над Дунайськими князівствами, Османська імперія. Василь Лупул був досвідченим політиком і мав розуміти цю ситуацію. Напевно, тому, плани його експансії обмежувалися захопленням Волощини і лише після смерті Матея Басараба. Напевно Лупул не планував у 1653 р. атакувати сусідів і не робив ніяких військових приготувань, і не міг розраховувати на військову допомогу від Богдана Хмельницького, оскільки в цей час для останнього пріоритетним напрямом була війна з Річчю Посполитою.

Проте у господарів сусідніх князівств Семигорода і Волощини Дьєрдя Ракоці II (II Rákóczi György) і Матея Басараба (Matei Basarab) викликало побоювання вже одруження Тимоша і Розанди. Їхні побоювання збільшилися від заяв молдавського логофета (канцлера) Штефана Георгіци (Ștefan Gheorge Ceaurul), який наприкінці 1652 р. прибув в Семигород як посол Лупула. Метою його місії було заспокоїти і переконати Дьєрдя II Ракоці в тому, що Молдавія не готується до війни з сусідніми країнами. Результати місії вийшли повністю протилежними. Штефан Георгіца, не лише не переконав Дьєрдя II Ракоці, але підтвердив побоювання, які були у семигородського і волоського господарів. Ймовірно, Георгіца вирішив позбавити влади Лупула⁶. Найпізніше взимку 1653 р. Ракоці та Басараб ухвалили рішення про спільний виступ проти в Молдавії.

25 березня відділи семигородських військ під командуванням Яноша Кемені, через Карпати увійшли до Молдавії, напевно, захопивши зненацька своїх союзників. Штефан Георгіца, дізнавшись про це, виїхав 3 квітня з Ясс, не попередивши про це інших. Костянтин Чіогольє (Constantina Ciogolea) письмово попередив Лупула про підготовлену детронізацію. Василь Лупул не маючи достатньої кількості військ, відмовився від опору інтвенції семигородських військ і втік до Польщі разом зі своїм двором і казною. Прикордонний Дністер Лупул перейшов 18 квітня, через п'ять днів по заняттю семигородськими військами Ясс і через чотири дні по оголошенню Штефана Георгіци новим молдавським господарем⁷.

У Польщі Лупула чекав гарний прийом, через його зв'язки з Радзивілами і Потоцькими. Представник Потоцьких, брацлавський воєвода і подільський староста Петро Потоцький дозволив Лупулу разом з родиною розміститися в Кам'янці-Подільському, але його свита (близько 500 чоловік)

⁶ Costin M. Latopis. – S. 194.

⁷ Costin M. Latopis. – S. 194-202; Kraus G. Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Kraus 1607-1665. – Wien, 1862. – Т. 1. – S. 198-201; Павел Алеппски. Путешествие антиохского патриарха Макария в Россию в половине XVII века описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским // Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском Университете. – М., 1896. – Т. 171. – С. 88-89; Жерела до історії України-Руси. Т. XII: Акты до Хмельниччини 1648-1658. – Львів, 1911. – С. 196-197, 198, 215-216; Т. XVI: Донесения римских нунциев про Украину 1648-1657. – Львів, 1919. – С. 169-172; Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae illustrantes (1550-1850) // Analecta OSEBM. – Rome, 1964. – T. VII, ser. II, sec. III. – S. 89-90; Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII. – București, 1983. – S. 166-167.

мала залишитися в обозі, який був біля міста⁸. Для Лупула важливіше за охорону було отримати фінансову і військову допомогу для відвоювання трону. Брацлавський воєвода не міг йому її надати. Рішення цього питання знаходилося в компетенції короля і гетьмана. Король Ян Казимир, вислухавши думку Сенату в Блокове (між 20 і 23 квітня), відмовив, Лупулу в наданні військово-фінансової допомоги, і дозволив лише покупку амуніції і перебування на території Польщі, але не в Кам'янці, а у Львові. Польний коронний гетьман Станіслав Потоцький радив шукати допомоги у козаків⁹.

В середині квітня 1653 р. Лупул попросив Богдана Хмельницького про допомогу і отримав позитивну відповідь. 19 квітня для відвоювання Молдавії вийшов корпус під керівництвом Тимоша Хмельницького. Корпус складався з “козаків-добровольців” з брацлавського, уманського, кальницького і корсунського полків, незначної кількості татар і молдован, та мав 11 гармат. Разом ці сили налічували до 9000 чоловік (в джерелах згадується від 16 000 – Г. Краус до 7000 – Г.Грабянка). Після переходу близько 28 квітня Дністра, корпус Тимоша Хмельницького розбив прикордонні відділи і 1 травня – під Поприцями біля річки Лїїа молдавско-семигородське військо під керівництвом Яноша Кемені та Штефана Георгіци (ослаблене відходом волоської допомоги, семигородської піхоти і артилерії). 2 травня козаки без боротьби зайняли Ясси. Поінформований про те, “старий господар” вже 4 травня був під Хотином (звідки письмово подякував Яна Казимира за поради) і 8 травня вїхав до Ясс у супроводі 3000 козаків¹⁰. Фактично через чотири тижні Василь Лупул відвоював молдавський престол, але це не означало закінчення війни у регіоні.

Легкий успіх надихнув Тимоша організувати похід у Волоцину, в чому він і переконав Василя Лупула. Крім захоплення нових територій, похід повинен був принести молодому Хмельницькому славу великого полководця і дати можливість остаточно знищити Штефана Георгіцу, який втік, але не відмовився від боротьби за молдавський престол. Однак головним у тому хто буде при владі в Дунайських князівствах було рішення Османської імперії. В 1653 р. не було можливості дізнатися на чий бік вона стане – Василя Лупула чи Штефана Георгіци.

⁸ H. Konarzewski do S. Potockiego. Kamieniec-Podolski. 19.IV.1653//Biblioteka Czartoryskich w Krakowie (далі – BCz). – 147. – S. 115.

⁹ Bazyli Lupu do Jana Kazimierza i S. Korycińskiego o wysłaniu J. Kutnarskiego. Jassy. 25.III.1653; Bazyli Lupu do Jana Kazimierza. Chocim. 3-4.V.1653//Corfus I. Documente. – S. 165-166, 173, 175; Жерела до истории України-Руси. – Т. XII. – С. 194, 201-202; S. Potocki do Jana Kazimierza, obóz pod Buskiem. 2. V. 1653//Archiwum Państwowe w Krakowie (далі – AKr). – Pinocciana, IT 363. – S. 897; Gazette de France. – №75. – 21. VI. 1653; Stanisława Temberskiego roczniki 1647-1656 (Annales). – Kraków, 1897; Scriptorum Rerum Polonicarum. – Kraków, 1905. – Т.16. – S. 231; Ciesielski T. Sejm brzeski 1653 r.//Studium z dziejów Rzeczypospolitej w latach 1652-1653. – Toruń, 2004. – S.239-242.

¹⁰ Жерела до истории України-Руси. – Т. XII. – С. 199-208, 216-217; Т. XVI. – С. 172-177; Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – С. 659, 663-667; Документи Богдана Хмельницького. – К.,1961. – С. 289-290; Воссоединение Украины с Россией. – М., 1954. – Т.3. – С. 200-209; Documente privitoare la istoria Românilor. – București, 1885. – Vol. 9. – P. 1. – S.21-22; Litterae Nuntiorum. – S. 98; Teatrum Europaeum. – Franckfurt am Mayn, 1685. – Т.VII. – S.414; Kronika// АНБ. – Ф. 5, 646. – С. 130; Costin M. Latopis. – S. 203-205; Павел Алеппски. Путешествие. – С. 91-94; Kraus G. Siebenbürgische Chronik. – S. 201-202; Iorga N. Istoria Armatei Românești. – București, 1970. – S. 339-340, 343; Ciesielski T. Od Batohu. – S. 130-125, 300.

Волоська компанія Тимоша Хмельницького була така ж стрімка, як і молдавська, але закінчилася, як відомо, поразкою. Із Ясс козацько-молдавське військо в кількості 9000-10000 чоловік (за іншими даними 35000) з більш ніж 10-ма гарматами вийшло 11-13 травня. До 22 травня козаки спалили Фокшані (Focșani), форсували прикордонну річку Великий Мілков (Cusata), де розбили сильне угруповання військ Матея Басараба (за іншими даними 9000 кінноти під керівництвом великого *spatara* Діічу Буїєсчу (Diicu Buiescu). В черговій битві 26 травня під Соплеа (Șoplea) на річці Телеаїєн (Teleaien) козацько-молдавським відділам не вдалося розбити не лише корпус Діічу, але, навіть, і захищаючих його відступ загони волоських *semenuw*. Ця перша невдача в боротьбі на території Дунайських князівств не переконала Тимоша зберігати обережність, а лише його роздратовала. Він не замислюючись атакував армію волоського господаря, яка могла налічувати до 30000 солдат і мала від 12 до 32 гармат. В битві, що розігралася 27 травня, відомій в історичній літературі, як битва під Хинтой (Finta), Тирговіште (Țirgovîște) або на річці Яломіці (Ialomita), козацько-молдавська армія Тимоша Хмельницького і Василя Лупула була розгромлена. Врятуватися вдалося лише обом полководцям, козацькій старшині та кільком сотням вояків, які досягли Ясс близько 3 червня¹¹.

У середині червня Тиміш разом з уцілілими козаками покинув Молдавію (7 липня молодий Хмельницький досяг своєї резиденції в Смілі), а Лупул поспішно формував нову армію. Не сприяла йому внутрішньополітична ситуація в Молдавії, в допомозі господарю відмовили татари і спочатку, навіть, Богдан Хмельницький. Лише на початку липня прибув до Ясс загін козаків на чолі з уманським полковником Йосипом Глухом. Врешті-решт Василю Лупулу вдалося зібрати кількотисячну армію. М. Костін оцінює її кількість в 3600 вояків, серед яких було лише 600 козаків, а інші – озброєні селяни. Штефан Георгіца за допомогою волоських і семигородських загонів зібрав близько 3000 солдат, серед яких значний відсоток складали професійні вояки. Тому нічого не було дивного в тому, що в двох наступних битвах перемогли війська Штефана Георгіци. Після поразки, Лупул втік за Дністер, спочатку до Рашкова, а потім в Смілу. Переможець Штефан Георгіца, зорієнтувавшись, що столичні Ясси ніхто не планував обороняти, виділив сильний загін для забезпечення охорони кордону з козаками на Дністрі, а з іншою частиною армії попрямував на останній пункт прихильників Лупула, Сучаву¹².

¹¹ Biblioteka Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu (Boss). – 189. – S. 632; Жерела до истории Украины-Руси. – Т. XII. – С. 221-223, 230-231, 240-241; Т. XVI. – С. 176-179; Воссоединение Украины с Россией. – С. 290, 300, 320-321; Litterae Nuntiorum, s. 100, 104-105; Documente privitoare. – Vol.9. – P.1. – S. 25-26; Gazette de France. – 1653. – №89. – 19.VII; Theatrum Europaeum. – T.7. – S. 415; Corfus I. Documente. – S. 182-183; Kronika rymowana// Biblioteka Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie (далі – ВРАНiPAU). – 1275. – К. 44v; Ciesielski T. Od Batohu. – S. 133-146, 301-302.

¹² Жерела до истории Украины-Руси. – Т. XII. – С. 236, 241, 244; Documente privitoare la istoria Românilor. – București, 1885. – Vol. 9. – P. 1. – S. 19; Воссоединение Украины с Россией. – Т.3. – С. 315-316, 350; Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – С. 699; Gazette de France. – 1653. – № 105. – 23.VII; Costin M. Latopis. – S. 214-215; Павел Алеппски. Путешествие. – С. 100-103; Iorga N. Istoria Armatei Românești. – S. 344; Șerban C. Vasile Lupu. – S. 205-206; Ciesielski T. Od Batohu. – S. 155-160, 303.

Ситуація в другій половині липня значно відрізнялася від ситуації в квітні, оскільки тепер Штефан Георгіца міг розраховувати на значну допомогу князів Семигорода і Волощини, які отаточно вирішили позбавити Лупула престолу. До коаліції приєдналася і Річ Посполита.

Польський двір на початку війни приязно ставився до Лупула – хоча в квітні відмовив йому в допомозі, але відмовив і проханням Семигорода і Штефана Георгіци про військовий союз і арешт поваленого господаря. В результаті Лупул і його родина вільно виїхали з Речі Посполитої протягом травня-липня. Така позиція польських властей була викликана досвідом багаторічних добросусідських польсько-молдавських відносин і позицією Дьєрдя II Ракоці в 1648-1652 рр. – ворожою до Яна Казимира і приязною до Богдана Хмельницького.

Травневий озброєний напад Тимоша в Молдавії занепокоїв поляків, оскільки його результатом могло бути зростання впливу козаків у дунайському регіоні. Співпало це з пропозицією Штефана Георгіци про антикозацький і антитурецький союз. На початку травня 1653 р. гетьман Станіслав Потоцький вислав військового стражника Станіслава Матеуша Яскульського, щоб з'ясувати внутрішньополітичну ситуацію в дунайських князівствах. Одночасно Ян Казимир почав консультації з польсько-литовськими міністрами і сенаторами щодо семигородсько-молдавської пропозиції про союз. Король був схильний прийняти пропозицію, але сумнівався в тому чи прийняти ініціативу відразу, чи зачекати на більш конкретні пропозиції Дьєрдя II Ракоці і Штефана Георгіци. Прихильники укладання швидкого союзу були найвпливовішими в державі особами – коронний канцлер Стефан Корицинський, ленчицький воєвода Ян Лещинський і руський воєвода Станіслав Лянцкоронський, і, перш за все, гетьман Станіслав Потоцький. За обережність у переговорах виступали кюявський біскуп Микола Войтех Гневош, який не вірив в міцність польсько-семигородського союзу. “Старого” молдавського господаря рішуче підтримував Януш Радзивілл, який ще 2 серпня 1653 р. в офіційних листах до сенаторів закликав допомогти Лупулу, а Ракоці оцінював як малонадійного союзника. Більш категорично висловлювався він щодо неприпустимості змін в політиці Польщі щодо дунайських князівств у приватній кореспонденції¹³.

28 травня у Варшаві відбулась Рада Сенату, на якій розглядали питання союзу Речі Посполитої з Дунайськими князівствами. Учасники Ради Сенату після виступу семигородського посла висловилися за початок більш детальних переговорів про союз. Переговори, які з польської сторони проводили королівський посол Ян Андрій Морштин і гетьман-

¹³ Listy deliberatoryjne króla i odpowiedź M. Gniewosza, L. Kubala, Wyprawa żwaniiecka // Szkice historyczne. – Lwów, 1923. – Ser. 2. – S. 353, 402-404; S. Potocki do Jana Kazimierza, Busk 2 V 1653 oraz S. Lanckoroński do NN, Kraków 16 VI 1653// APKr, Pinocciana. – IT. 363. – S. 897, 906; J. Leszczyński do Jana Kazimierza, Goślin 23 V 1653// BCz. – 384. – S. 9-11; K.F. Czartoryski do J. Gembickiego, Brześć Lit. 8 IV 1653//Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku. – 1618. – S. 29; Kotłubaj E. Życie Janusza Radziwiłła... wojewody wileńskiego, hetmana wielkiego W.X.L. – Wilno-Witebsk, 1859. – S. 349, 351-353, 382-386, 389-393; Российская Национальная Библиотека. Автографи Дубравскаго. – 321. – № 247; Archiwum Główne Akt Dawnych (далі – AGAD). Zbiór Czołowskiego. – 457. – S. 266-267; Ciesielski T. Sejm brzeski 1653 r. – S. 243-244; Ciesielski T. Od Batohu. – S. 147-149.

ський посланець Станіслав Матеуш Яскульський тривали два місяці через різні політичні цілі обох сторін. Поляки не хотіли відкрито втручатися в конфлікт в Дунайських князівствах і обіцяли лише збільшити кількість військ на Дністрі, щоб перешкодити козацькому втручання у внутрішньополітичну ситуацію в Молдавії й її сусідів. Натомість вимагали військової допомоги у війні з козаками, яка мала закінчитися укладанням миру з урахуванням інтересів союзників. Дьєрдя II Ракоці за посередництва свого посла Габрієла Шаланчи (Gabriela Szalancy), який 13 липня прибув до Яна Казимира під Гліняни, закликав поляків надіслати військову допомогу й узяти участь в новій інтервенції в Молдавію, інтернуванні Василя Лупула й його прихильників, якби вони знову шукали притулок на території Речі Посполитої. Від поляків очікувала допомоги Семигороду у разі турецької, татарської, і, перш за все, козацької атаки. За це Ракоці обіцяв, що після вирішення молдавської проблеми допоможе Речі Посполитій в боротьбі з козаками. Він також гарантував, що не буде ворожої реакції з боку Османської імперії та Кримського ханства. Перша, не висловила офіційної позиції щодо молдавського конфлікту, а що ще більш важливо не заборонила Семигороду втручатися в справи сусідніх держав. Одночасно хан приязно відносився до Матея Басараба, тому відкликав татар, найнятих на службу Василем Лупулом, і надіслав до Штефана Георгіци лист, в якому визнавав його господарем Молдавії.

У липні 1653 р. в Семигороді королівський посол Ян Андрій Морштин узгоджував з Ракоці умови взаємної допомоги. Обидві сторони не прагнули укладання формального союзного трактату. Остаточо прийнято менш формальну формулу взаємних декларацій. Одним з мотивів цього був брак часу на складання необхідних умов трактату. Для польського короля не було також вигідним укладення офіційного міжнародного договору направлено проти власних підданих (козаків). Значно більш важливим були побоювання щодо реакції австрійської влади, яка мала непокоїтися зростанням впливу Речі Посполитої в дунайському регіоні та розповсюдженням на нього польсько-козацького конфлікту.

Наприкінці липня 1653 р. гетьман Станіслав Потоцький проінформував Ракоці про рух на Дністер в регіон Могильова 6000 відділу польських військ, що мав співробітничати з семигородськими військами, і підхід всієї королівської армії на Поділля. На початку серпня королівські урядники повідомили, перебуваючим в Львові семигородському та молдавському послам, що у разі переходу козацьких загонів у Молдавію, поляки нададуть допомогу союзним військам. Неформальний військовий польско-семигородсько-молдавський союз став фактом. Затвердила союз Рада Сенату, зібрана 16 серпня у Львові, на якій вирішили вислати для зміцнення союзу в Семигород каштеляна Криштофа Гембицького і відправити війська до Молдавії¹⁴.

Слід зауважити, що Річ Посполита ще раніше втрутилася у війну. Навесні 1653 р. розміщене на Поділлі угруповання коронних військ

¹⁴ Грушевський М. Історія України-Руси. – С. 576-580; Заборовский Л.В. Борьба. – С. 65-66; Ciesielski T. Sejm brzeski 1653 r. – S. 245-246; Ciesielski T. Od Batohu. – S. 149-153.

полковника Яна Конрадзького (Кондрацького), знищуючи козацько-селянські відділи на Дністрі, загрожувало перервати постачання провіанту корпусу Тимоша Хмельницького. Богдан Хмельницький у відповідь на рейд кавалерійської групи Стефана Чарнецького (березень-квітень 1653 р.) і захищаючи дії сина в Дунайських князівствах, особисто привів козацько-татарські загоны на Поділля і Волинь¹⁵.

Наприкінці липня постало питання про безпосередню участь коронних військ в боротьбі на території Молдавії. Союзники просили по допомогу для бойових операцій під Сучавою, де перебували рештки війська Лупула. В Сучаві також знаходилась дружина господаря та казна князівства. Крім того, виникли побоювання нового нападу козаків на Молдавію.

Польські історіографи, які описували облогу Сучави, називали замок “*vetus magis quam firmum oppidum*” (“більш стара, ніж міцна” W. Kochowski) і “*non satis munitus*” (S. Temberski)¹⁶. Це останнє може означати одночасно як недостатньо захищена, так і недостатньо забезпечена. Хід боротьби під Сучавою показує, що залогу не вдалося забезпечити запасами зброї, амуніції та провіанту для тривалої облоги. В замку кілька десятків гармат. Суперечлива інформація про кількість оборонців – в нарративних джерелах – від 140 до 2200 чоловік. Свою підготовку до боротьби залога продемонструвала в третій декаді липня, коли рішуче протистояла кількатисячній молдавсько-волосько-семигородській армії Штефана Георгіци. Новий господар не мав відповідних ресурсів, щоб зважитися на штурм сучавського замка і близько 22 липня 1653 р. приступив до його облоги¹⁷.

Розуміючи свою військову слабкість, Штефан Георгіца, стягував під Сучаву важку артилерію, і, перш за все, сподівався про польську допомогу. Додаткові сегогородські загоны Іштвана Петка вже приєдналися до армії Георгіци в середині серпня з кількома тисячами вояків (M. Costin – 4000, G.Kraus - 10 000 солдат)¹⁸.

В Польщі залишався, утворений 21 липня, спеціальний допоміжний корпус під керівництвом полковника Яна Конрадзького. Джерела, що збереглися, по-різному характеризують склад цього корпусу, а його кількість обраховують від 800 до 6000 чоловік. Реально він складав до 4000 чоловік, у тому числі близько 2900 “кавалерії народного набору”, 400 драгунів і кілька сотень добровольців¹⁹. Корпус був достатньо потужний для виконання поставленої задачі – забезпечення охорони кордону на Дністрі в районі Могильов – Ямпіль. Проте вже в другій декаді серпня польське керівництво вирішило передислокувати корпус Конрадзького до Молдавії для допомоги Штефану Георгіци.

¹⁵ Ciesielski T. Od Batohu. – S. 99-103, 296.

¹⁶ Kochowski W. Annalium. – S. 376-377; Stanisława Temberskiego roczniki. – S. 238; Costin M. Latopis. – S. 180-182, 261, 328.

¹⁷ Costin M. Latopis. – S.215; Kochowski W. Annalium. – S. 377; Gazette de France. – 1653. – № 116. – 20. IX; Ciesielski T. Od Batohu. – S. 161-164.

¹⁸ M. Costin, Latopis, s. 215; G. Kraus, Siebenbürgische Chronik, s. 212-213; Ciesielski T. Od Batohu. – S. 167.

¹⁹ AGAD, Archiwum Radziwiłłowskie. – Dz. II. – Suplement. – 540 (2). – S. 1; Gazette de France. – 1653. – № 126. – 11.X. тощо

Приводом для зміни концепції участі польських сил в молдавському конфлікті була інформація про виступ козацько-татарських загонів на допомогу сучавським оборонцям. Загонами керував Тиміш Хмельницький, якому батько виділив близько 9000 козаків з 20-ма гарматами (в джерелах йдеться також від 7000 до 20000 козаків), по дорозі приєдналося до нього до 2000 татар, яких спокушали вже тоді легендарні молдавські багатства. Загони просувались в напрямку Чигирин - Сміла - Біла Церква. Близько 11 серпня в районі Сорок вони перейшли Дністер, під селом Цепилово розбили прикордонні молдавські загоони під керівництвом капітана Grumadze, рушили у бік Сучави. Наляканий інформацією про значні козацько-татарські сили, Георгіца відступив від Сучави і, не дивлячись на прибуття додаткових семигородських загонів, не зважився протистояти силам Тимоша. Тиміш не шукав битви, обійшов союзні війська і в середині серпня досяг Сучави²⁰.

Молдавсько-семигородські війська Штефана Георгіци й Іштвана Петки зустрілися з корпусом Яна Конрадзького 19 серпня на річці Jijia – напевно в регіоні Дорогоя. Союзна армія відразу розпочала марш на Сучаву і 21 серпня зробила спробу розбити розташовані під Сучавою козацько-татарські полки. Молдавсько-семигородські війська не надали відповідної підтримки польській кавалерії, що проводила головну атаку і для них бій закінчився невдало²¹. Союзникам вдалося ізолювати від головних сил татарські і козацькі загоони, що відправилися за провіантом.

Тим часом, в облозі знаходилося близько 6000 козаків, 200 татар і кілька сотень молдавської залоги. І хоча сил було достатньо, щоб витримати облогу, і, навіть здійснити спроби вийти з оточення, Тиміш Хмельницький вирішив чекати на обов'язкову, на його думку, допомогу.

Облога Сучави продовжувалася сім тижнів. Союзники мали значну кількісну перевагу, але не мали достатньо важкої артилерії. На прохання союзників польське керівництво 29 серпня на таємній нараді в обозі під Галичем вирішило надіслати додатковий загін під Сучаву. Керував ним полковник Генрік Денгоф, якому виділено 500-600 драгунів і 4-6 гармат, найбільш правдоподібно 6 і 3-х фунтових. Посилення корпусу Яна Конрадзького польське керівництво планувало й раніше – ще 17 вересня і на початку жовтня²².

Всього поляки спрямували до Молдавії 5000 вояків. Відзначились вони в боротьбі під Сучавою, беручи участь у всіх найважливіших епізодах облоги. Значних втрат польські драгуни зазнали під час штурму козацького обозу 11 або 12 вересня. Внаслідок боїв 12 вересня був поранений і помер Тиміш Хмельницький. Польські офіцери і солдати виконували найважливіші інженерні роботи, які позбавили захисників Сучави вільного доступу до води тощо²³.

²⁰Şerban C. Vasile Lupu. – S. 206, 209; Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. – S. 411; Milewski D. Wyprawa. – S.58-62; Ciesielski T. Od Batohu. – S. 165-167.

²¹ Ciesielski T. Od Batohu. – S.173-176.

²² Там само. – S.180-181.

²³ Milewski D. Wyprawa. – S. 88-106; Ciesielski T. Od Batohu. – S. 177-200.

Після прибуття 30 вересня спеціального королівського посланника, військового обозного Себастьяна Маховського і підходу на початку жовтня нових семигородських загонів (2000-12000 солдат) з важкою артилерією під керівництвом Яноша Кемені, козацька старшина, якою керував Михайло Федорович (Хведорович, Ходорович) розпочала переговори про капітуляцію. Були вони радісно прийняті також і керівництвом союзників, оскільки облога, негативно впливала на моральне становище молдавських, семигородських і польських загонів, кількість яких зменшувалися через бойові втрати і дезертирство. Проте поляків підштовхували, навіть, не людські втрати, а зростаючий психоз через очікувану підмоги захистникам Сучави. Під Сучаву надходили все більш і більш тривожні вісті про підхід 50000, 70000 або більше вояків козацько-татарського війська.

Після тижневих переговорів козакам вдалося домовитися на більш-менш прийнятні умови капітуляції. За умов укладеної 9 жовтня угоди вони отримали право вільного "проходу зі зброєю в руках". За це повинні були принести присягу, що будуть вірними підданими короля і Речі Посполитої, з господарями Дунайських князівств підтримуватиме мирні відносини, а Василю Лупулу не допомогатимуть. Гармати й інше важке вогнепальне озброєння забирали союзники. Під час повернення в Україну козаки й татари мали відмовитися від пограбувань мирних жителів. Залишили їм 10 корогів, інші мали бути передані полякам і семигородцям. Козаки повинні були віддати всю здобич взятую в Молдавії. Тіло Тимоша Хмельницького козаки могли перевезти в Україну. Щодо Василя Лупула та його родини рішення приймали за сприянням короля Яна Казимира. За договором про капітуляцію дочка Лупула, дружина Тимоша Хмельницького, могла вільно виїхати в Україну, в той час як дружина самого Лупула і його син ставали полоненими семигородського князя, незважаючи на те, що поляки вимагали видати їх литовському гетьману Янушу Радзивілу. Дружина Василя Лупула зберегла статки і всі власні речі, а Штефан Георгіца забезпечив їй та її сину відповідні їх статусу умови існування. Катерина Лупул не могла вести листуватися без дозволу Штефана Георгіци. Сучавська залога і майже всі бояри склали присягу на вірність новому господарю²⁴.

Після затвердження договору про капітуляцію 10 жовтня козаки рушили з Сучави в Україну²⁵. Вже в грудні 1653 р. Тимоша Хмельницького було поховано в Миколаївській церкві в Суботові²⁶.

Польський корпус, побоюючись бути перехопленим козацько-татарськими загонами, швидко відправився в зворотню дорогу і непізнаніше 24 жовтня досяг Жванца. При підході до Дністра і при форсуванні річки корпус зазнав певних втрат. Згідно з підрахунками В.Каховського всього під час молдавської кампанії поляки втратили не менше ніж 400

²⁴ BUWr, Akc. 1949/440, k. 564v-566v; Milewski D. Wyprawa. – S. 163-165; Ciesielski T. Od Batohu. – S. 188-197, 306-307.

²⁵ Ciesielski T. Od Batohu. – S. 197-199.

²⁶ Jerzy Stefan do J. Kemény. Roman. – 16.XI.1653//Центральний державний історичний архів України в м. Львів. – Ф. 132. – Оп. 1. – Спр. 709; Брехуненко В. Тиміш Хмельницький// Полководці Війська Запорозького. – К., 1998. – С. 37

убитими²⁷. Таку ціну вони заплатили за втручання в молдавський конфлікт, який не приніс їм ніякої користі.

Для Речі Посполитої молдавська кампанія не вирішила жодних завдань. Наступна битва з Богданом Хмельницьким під Жванцем показала значну слабкість семигородсько-молдавських союзних загонів і вони не відіграли значної ролі в битвах між поляками і козаками в листопаді-грудні 1653 р. Союз з князем Семигорода практично розпався після укладення Жванецького договору з козаками, а зі Штефаном Георгіцею союз протримався лише до середини 1654 р. Для Богдана Хмельницького молдавська кампанія також не виявилась вдалою і не дала можливості реалізувати свої далекосяжні політичні плани.

Tomash Tsisels'kyi

The Cossacks and Rzeczpospolita in their fight for throne of Moldova in 1653

In the article on the basis of the Polish archive documents and published materials it is revealed the fight of leaders of the Ukrainian Cossack-Hetman state and of Rzeczpospolita for the Moldavian throne in 1653.

УДК 94(477.7):355.33 “1790/1808”

Аліса Ложешник

БУНЧУКОВІ ТА ЗНАЧКОВІ ТОВАРИШІ У КОЗАЦЬКИХ ВІЙСЬКАХ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ (кінець XVIII – початок XIX ст.)

У статті розглядається проблема виникнення та функціонування посади бунчукових і значкових товаришів в козацьких військах Південної України кінця XVIII – початку XIX ст. Простежується внесок осіб, які обіймали ці посади, у визволення та освоєння південноукраїнського регіону й переселення козаків на Кубань.

Бунчукові та значкові товариші займали важливе місце у структурі козацької старшини Гетьманщини другої половини XVII – XVIII ст. Запорозька Січ не мала традицій існування таких структур. Однак інститут бунчукових і значкових товаришів наявний у складі козацьких військ, сформованих на півдні України в кінці XVIII – початку XIX ст., які вважалися спадкоємцями запорозького козацтва, зокрема, у Чорноморському та Усть-Дунайському Буджацькому військах. Цей історичний феномен потребує детального вивчення, що і спробуємо зробити в даній публікації.

Окремим постатям бунчукових та значкових товаришів у складі Чорноморського війська були присвячені роботи Бачинського А.Д.²⁸,

²⁷ Kochowski W. Annalium. – S. 390; Milewski D. Wyprawa. – S. 142-144; Ciesielski T. Od Batohu. – S. 203.

²⁸ Бачинский А. Д. Народная колонизация Придунайских степей в XVIII – начале XIX вв.: Дис....канд. ист. наук / Одес. гос. ун-т. – Одесса, 1969. – 378 с.; Його ж. Джерело для вивчен-